

BELLE TEN

Cilt : XLIV

TEMMUZ 1980

Sayı : 175

ÇORUM ÇEVRESİNDE BULUNAN ESKİ TUNÇ ÇAĞI ESERLERİ

TAHSİN ÖZGÜÇ

Çorum - Amasya - Tokat çevresinde tesadüfen veya kaçak kazılarla bulunmuş olan Eski Tunç Çağı eserlerini uzunca zamandan beri incelemekteyiz¹. Bu makalede, adı geçen bölgede buldukları kesinlikle bilinen ve şimdi İstanbul ve Çorum Arkeoloji Müzelerinde sergilenmekte olan madeni eserler yayınlanmaktadır. Bu eserleri yayınlamama izin veren İstanbul Arkeoloji Müzeleri eski müdürü meslektaşım Arkeolog Necati Dolunay'a ve Çorum Müzesi müdürü A. Ertekin'e içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Eski Anadolu Arkeolojisinin çok önemli sorunları vardır. Şimdi ülkemizde tarım metodları modernleşmekte, işin önemli bir bölümü makinelerle yürütülmektedir. Örneğin Çorum - Amasya - Tokat bölgesinde yeni gelişmeler sonucu yeni yollar, barajlar, fabrikalar ve diğer tesisler kurulurken de höyüklerin ve özellikle mezarlıkların ve düz yerleşim birimlerinin tahribine neden olunmaktadır. Sanayileşmenin neden olduğu bu tesadüfi tahribatın yanında kaçakçıların, eski eser bulmak için, yaptıkları kaçak kazılar bu tehlike ve tahribatı

¹ Tahsin Özgüç - Mahmut Akok, Horoztepe Eserleri (Belleten XXI/82, s. 201 v.d.); Tahsin Özgüç - Mahmut Akok, Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri, No. 18) Ankara 1958 (Bundan sonra: Horoztepe); Tahsin Özgüç, Yeni Horoztepe Eserleri (Anatolia VIII, 1964, s. 19 v.d.); Tahsin Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizi - Sa. 38) Ankara 1978, s. 31-36.

çok arttırmaktadır. Oymağaç ve Göller'deki Eski Tunç Çağı eserleri müzelere getirilmeden önce kaçak kazıların koşulları altında gün ışığına çıkarılmış durumda idi.

* * *

İstanbul Müzesindeki eserlerin hepsi 1971 yılında satın alınmıştır. Bu koleksiyon bir güneş kursu, bir asa - başı, bir kabza, bir çengel, beş gümüş fincan, bir hançer, bir sap delikli baltadan oluşmaktadır. Müzenin notunda bunların Çorum'un 50 km. kuzeydoğusundaki Oymağaç mezarlığında bulunmuş olma ihtimalinin kuvvetli olduğu belirtilmekle beraber, Merzifon yakınındaki Göller mezarlığında da bulunmuş olabilirler. Çünkü, her iki mezarlıkta da aynı tür eserler bulunmuştur. Oymağaç ve Göller'deki Eski Tunç Çağı mezarlıkları tahrip edilmiş, ölü hediyeleri dağıtılmış, çoğu antikacılara, özel koleksiyon sahiplerine, çok azı da müzelere satılmıştır. Yassı bir tepenin güney sırtlarına kurulan Göller mezarlığı daha çok küp mezarlardan oluşmaktadır. Küplerin ağızlarını kapatan iri, düzensiz yassı taşlar ve açılan mezarların kapatılmayan çukurları sırtın büyük bir bölümünü kaplamaktadır (Lev. I, 1-2).

İstanbul Müzesindeki eserlerin ilkinin tunç veya bakırdan yapılmış iki boğalı güneş kursu temsil etmektedir (Lev. II-IV). 13061 envanter numaralı kursun yüksekliği 15.8 cm., genişliği 13.3 cm. dir. Boğaların boyu 8.5 cm. yüksekliği 6.2 cm. dir. Kursun çemberi 51 adet bilezik şeklindeki halkanın yanyana dökülmesiyle meydana getirilmiştir. Çemberin iki alt ucunu birbirine bağlayan dört satırlı çubuğa bir çift boğa basmaktadır. Boğaların başları ve arka kısımları çemberin dışına taşmaktadır. Boğaların birbirine dayalı/birleşik birer boynuzu üstünde 2.6 cm. çapında, 11 dişli küçük bir kurs vardır. Küçük kursun üç dişi çemberin altına dayalıdır. Boğaların boynuzları altındaki iri kulakları, burunları ve ağız delikleri, kuyrukları korunmuş olmasına rağmen, yüz ve ayakların detaylarını görmek mümkün değildir. Oksitleşmenin fazlalığına rağmen, hayvan uzuvlarının, detaylı olarak işlenmediği anlaşılmaktadır. Kurs ve boğalar dökümdür. Kursun, uçları sivri olmayan ve dört satırlı olduğu anlaşılan iki ayağı ince bir çubukla birbirine bağlanmıştır.

İlk bakışta da görüldüğü gibi, kurs içindeki çift boğa figürü Alaca Höyük'te B, A, D ve L mezarlarında bulunmuş olan kurs

içindeki tek, ve üç geyik ve boğa figürlü güneş kursları grubuna girmektedir². Yalnız bizimkinde kursu alttan içine alan bir çift boğa boynuzu yoktur. Bilindiği gibi, Alaca Höyük kurslarının pek azında da bu tür boğa boynuzları yoktur³. Horoztepe'de keşfedilmiş olan kursun da doğruladığı gibi⁴, tunç veya bakır kursların yalnız Alaca Höyük'e özgü olmadığı, kuzeye doğru yayıldığı ve büyük bir ihtimalle Karadeniz kıyılarına kadar eriştiği anlaşılmaktadır. Bunların her zaman kral veya prens mezarlarında bulunabileceğini düşünmek doğru değildir. Bu Orta Kuzey Anadolu'da, Orta Pontus bölgesinde yaygın bir âdet olduğuna göre, halkın mezarlarına da bırakıldığından şüphe edilmemelidir.

Bu kursun en önemli özelliği, boynuzlar üstündeki ikinci küçük, dişli kurstur. Bu bize mezarlara bırakılan kursların nerelerde ve ne şekilde kullanıldığı hakkında yardımcı olmaktadır. W. Orthmann, Alaca Höyük kurslarının mezarlara ölümlerle beraber gömülen ağaç arabaların ok ve boyunduruklarına takılmış olabileceklerini düşünmektedir⁵. Kanımca, bu yeni buluntu W. Orthmann'ın görüşünü destekleyen çok önemli bir özelliğe sahiptir.

İkinci eserin önemi Alaca Höyük dışında ilk kez elde edilmiş olan bakır veya tunçtan bir çengeli temsil etmiş olmasındadır (Lev. V; Res. 2). Envanter Nr. 13063. Çapı 11.2 cm., kalınlığı 2 cm., kesiti yuvarlak, üç küçük deliği ve ucu sivri mahmuzu vardır. Alaca Höyük mezarlarında bu çengellerden 31 tane bulunmuştur⁶. Bunları da

² Remzi Oğuz Arık, Alaca Höyük Hafriyatı 1935 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri, No. 1) Ankara 1937, Lev. 196, Al. 656; 199, Al. 657; Hâmit Koşay Alaca Höyük Hafriyatı 1936 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri - No. 2) Ankara 1938, Lev. 90 ve Hâmit Koşay, Alaca Höyük Kazısı 1937-1939 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri - No. 5), Ankara 1951, Lev. 151-152, 193-194.

³ Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 193.

⁴ Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri, s. 14, Lev. VII, 2.

⁵ W. Orthmann, Zu den "Standarten" aus Alaca Höyük (Istanbul Mitteilungen 17/1967), s. 34 v.d.

⁶ B mezarında 5 tane (Alaca Höyük 1935, s. 208-209 Al. 659-661); T'de 6 tane (Alaca Höyük 1935, s. 272-273 Al. 1096-1100, Al. 1738. A'da 4 tane (Alaca Höyük 1936, s. 102, 7, 23; s. 104, 57-59). Á'da 1 tane (Alaca Höyük 1936, 114, 17). H'de 1, D'de 5, E'de 2, K'de 1, L'de 3, S'de 4 tane (Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 135, 1 "95"; 149, 1-6; 163, 5; 164, 4; Lev. 183, 3; Lev. 193-194; 20, Al. 56, s. 75 (biri gümüşten).

kendi aralarında tali tiplere ayırmak mümkündür. Aralarındaki önemsiz ayrılıklar mahmuz şekillerinde, çengelin iki ucunun birbirine bir daireyi andıracak şekilde çok yaklaştırılmış olmasında, veya iki ucun birbirinden çok açık olmasında görülmektedir. Alaca Höyük çengelleri arasında bizimkinin de tam eşleri az değildir. Başlangıçta bu çengellerin kültte kullanılmış aletler olduğu belirtildi⁷; çengellerin mezarlarda kursların yanında bulunmuş olmasına dayanan W. Orthmann, bunların kurslarla fonksiyonel bir bağlantısı olduğunu ve hatta boyunduruğun bağlanmasında kullanılmış olabileceklerini düşünmektedir⁸. Oymaağaç ve Göller mezarlıkları, sistemli bir şekilde, kazılmış olsalardı bu çengellerin anlamını ve kullanıldığı yerleri öğrenmek mümkün olurdu.

Asa başı veya kabza Alaca Höyük'ün bu tür eserlerini yalnızlıktan kurtarmıştır. Envanter Nr. 13062. Uzunluğu 5.8 cm., çapı 6 cm. olan silindirin üstü mantar şeklindeki düğmeciklerle süslenmiştir (Lev. VI-VII). Sap deliğinin dış çapı 2.6 cm., içten çapı 2 cm. dir. Kabzanın ağız kenarı ve gövdesi dıştan derin yivlerle süslenmiştir. Bu yivler gövdede düzenli baklava dilimi ve üçgen motiflerini oluşturmuştur. Sap deliğinin içinde sert bir macunun izi korunmuştur. Bu kabzanın en yakın paraleli olan ve Alaca Höyük'te B mezarında bulunmuş olan altın kabzanın içinde de macun kalıntısına rastlanmıştır⁹. Bu kabza bir madene veya kıymetli ağaca geçirilmiş olarak kullanılmakta ve Anadolu'da Alaca Höyük dışında ilk kez ele geçmektedir.

Sap delikli baltanın uzunluğu 17.2 cm., yüzünün keskin kısmının genişliği 3.2 cm. (Envanter Nr. 13065). Kesiti yuvarlakça; sap deliği gövdenin ortasında. Sap deliğinin kenarları, paralellerine bakınca, yüksekçe olarak dökülmüştür (Lev. VIII, 1a-b; Res. 1). Bu balta Alaca Höyük'te altıncı yapı katına ait E mezarında bulunmuş olan gümüş baltanın¹⁰ ve Amasya Müzesindeki tunç baltanın¹¹ grubuna girmekle beraber, yerel bir özelliği de göze çarpmaktadır.

⁷ Alaca Höyük 1935, s. 208-209, 273; Franz Hancar, Wiener Beiträge zur Kunst und Kulturgeschichte Asiens 12. 1938, s. 20 ve Tahsin Özgüç, Öntarihte Anadolu'da ölü gömme âdetleri, Ankara 1948, s. 91.

⁸ W. Orthmann, s. 53, Not: 90.

⁹ Alaca Höyük 1935, s. 172, Al. 243.

¹⁰ Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 166, 1.

¹¹ Maşat Höyük, s. 34, Res. 87, Lev. 70, 1.

20.1 cm. uzunluğundaki haçerin çok kalın bir orta zihı vardır (Envanter Nr. 13064). Düz yüzün yukarı kısmında iki çivi deliği vardır (Lev. IX; Res. 3). Omuzları köşelidir. Yüzü iki geniş ve iki dar satırlıdır. Bu haçerin döküm tekniği, Alaca Höyük'te K mezarında bulunmuş olan gümüş haçerin¹² veya Bayındır Köy¹³ haçerinin yüksek döküm tekniğine rekabet etmektedir.

Gümüşten yapılmış fincan şeklindeki beş küçük eser çok ince cidarlıdır. İki tanesinin çapı 6 cm. (13067, 13068); üç tanesinin de 4.5 cm. (13069, 13070, 13071) dir (Lev. X, 1-5). Derinlikleri 1 cm. dir. Kenarlarında bir yere dikilmelerini sağlayacak delikleri yoktur. Kanımca, bunlar iri gümüş kapların küçük örnekleridir. İri eserlerin ucuz, sembolik örnekleri olan çok küçük boyulu eserlerin mezarlara çok bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bunların kapak olabilecekleri de düşünülebilir.

* * *

Çorum Müzesinde sergilenmekte olan Eski Tunç Çağı eserleri de bu bölge hakkındaki bilgimizi arttırmaktadır. Bunların da buldukları yerler bilinmemektedir. Eserleri müzelere satanlar, İskilib civarında bulunmuş olduklarını bildirmekle beraber, hangi mezarlardan veya hangi höyükten çıkarılmış oldukları hakkında hiçbir bilgi vermemişlerdir.

Müzedeki 32-203-74 envanter numaralı tunç kursun genişliği 12 cm., sapı ile birlikte yüksekliği 14 cm. dir (Lev. XI, 1). Çemberin içi birbirini kesen dört yassı çubukla, kafes şeklinde, dokuz düzensiz parçaya bölünmüş. Bu basit kurs Alaca Höyük'te, B, T, C ve D mezarlarında bulunmuş olan kursların paralelidir¹⁴. Bu, Horoztepe' de bulunandan sonra¹⁵, Alaca Höyük dışında ele geçirilmiş olan ikinci kursu temsil etmektedir.

32-43-74 envanter numaralı tunç boğa heykelinin yüksekliği 19 cm. dir. Ön bacakları arkaya bükülmek suretiyle dört bacağı da

¹² Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 183, 2.

¹³ D. B. Stronach, The development and diffusion of metal types in Early Bronze Age Anatolia (Anatolian Studies VII, 1957, s. 98, Fig. 1, 14 ve Lev. VII b, 1).

¹⁴ Alaca Höyük 1935, Lev. 262-263; Alaca Höyük 1936, Lev. 101, 32 ve Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 154, 6.

¹⁵ Horoztepe, s. 14, Lev. VII, 2; ayrıca bk. AfO XXII, p. 102, Abb. 3.

bir arada küçük bir kaide üstünde durmaktadır (Lev. XII, 1a, b, c). Yüzü silindir biçiminde, ağzı derin bir çizgi ile gösterilmiş; yüzünün başka bir detayı yok. Kulakları, iyi şekillendirilmiş boynuzları altında. Uzun boyunlu; kuyruğu gövdesine yapışık. Gövdenin genişliği boynun genişliği ile orantılı değil. Dizleri belirtilmiş. Alaca Höyük'te ve Horoztepe'de keşfedilmiş olan boğa heykellerinin daha kaba işlenmiş bir örneğini temsil etmektedir.

32-1-74 envanter numaralı emzikli tunç çaydanlığın kulp kesiti dört köşelidir (Lev. XI, 2). Dibi, hafifçe yuvarlak. Uzun boyunlu; dışarı taşkın ağız kenarı kalınlaştırılmış. Uzunluğu 10.5 cm., genişliği 12 cm. Eski Tunç Çağının aynı tipe giren pişmiş toprak kapları, madenden yapılanların taklididir.

32-2-75 envanter numaralı sap delikli tunç baltanın uzunluğu 12 cm., önden uca doğru tedricen genişleyen gövdenin genişliği 3 cm. dir. Arka/küt kısmı uzun ve silindir biçiminde olan baltanın sap deliği beyzidir (Lev. XIII, 1). Anadolu'da çok ender görülen bu tip, Eski Tunç Çağının son çeyreğine ait olan sap delikli baltaların birçok talf tiplerinden birini temsil etmektedir. Baltanın yüzü daha ince olmasına rağmen, Horoztepe'de bulunmuş sap delikli baltayı¹⁶ hatırlatmaktadır. Eski Tunç Çağına ait olan bu baltaların çeşitli talf tipleri ve yerel özellikleri vardır. Şimdi İskilib bölgesi bunlara çok ilginç bir örnek daha ilave etmektedir. Bu örnek, diğer Anadolu baltalarından daha dardır. Sap deliğinin yanındaki küt kısmı, bir çekiç gibi, yassılaştırılırken ucu da sivrice bir çıkıntı halinde genişletilmiştir.

35-1-75 envanter numaralı balta, bugüne kadar yalnız Mahmatlar'da bulunmuş olan sap delikli bir balta tipini temsil etmektedir (Lev. XIII, 3). Yüksekliği 8.6 cm., genişliği 8 cm. dir. Kısa, çok bükülmüş çengelli sap kısmı ile karakterlenen bu balta tipi 1949 yılında Mahmatlar'da yapılmış kaçak kazılarda meydana çıkarılmıştı¹⁷. Sap delikli baltaların bu çok mütakâmil tipine Alaca Höyük'te ve Horoztepe'de rastlanmamıştır. Mahmatlar baltalarında da olduğu gibi, bunun da yüzünün/keskin kısmının sapa doğru olan bölümü boyunca ve çok iyi durumdaki küt sapının yanlarında çok belirgin çevre şeridi vardır.

¹⁶ Horoztepe, s. 16, Lev. 8, 10.

¹⁷ H. Koşay - M. Akok, Amasya, Mahmatlar Köyü definesi (Belleten XIV/55, 1950, s. 485, Lev. 41, 15 ve D. B. Stronach, s. 121-122.

Üç mızrak ucu, bu bölgede çok yaygın tipleri temsil etmektedir¹⁸ (7-190-70; 32-2-74; 32-3-74). Uzunlukları 26.5 cm., 24 cm., ve 15 cm.; genişlikleri 6.7 cm., 3.5 cm. dir (Lev. XIV, 1-3). Dikdörtgen kesitli kabzalarının uçları kıvrıktır. Hepsinin orta zıhı olmasına rağmen, bir tanesinde çok belirgindir (32-2-74). Yüzlerinin en geniş kısımları ikişer deliklidir. Biri (32-2-74) dört satırlı, diğer ikisi ikişer satırlıdır (32-3-74; 7-190-70). Kenardaki satırlar dar, ortadaki geniştir. Mızrak uçlarının omuzları yuvarlaktır.

Sap delikli üçüncü balta (7-188-70), Çorum'a bağlı Yeni Hayat Köyü'nde bulunmuştur. Uzunluğu 10.3 cm., keskin kısmının genişliği 4 cm. dir. Kabzasının yukarı kısmı yuvarlak; sap deliği beyzidir (Lev. XIII, 2). Amasya Müzesindeki sap delikli balta¹⁹, Yeni Hayat Köyü'nde bulunmuş baltanın tam eşidir.

İskilib civarında ve Yeni Hayat Köyü'nde buldukları bildirilen bu eserlerden pek çoğunun kaçak kazılarla tahrip edilmiş olan mezarlardan çıkarıldığını, yani, ölü hediyeleri olduklarını kabul ediyoruz. Bununla beraber, buluntu durumları, katları bilinmeyen, Mahmatlar madeni eserler koleksiyonunda da olduğu gibi, bu yeni eserlerden bazılarının (35-1-75) bir defineye ait olduğundan şüphe edilemez. Bilim heyetlerinin bu bölgeyi, sistemli bir şekilde, araştırmaları zorunlu bir hal almıştır. Burada incelediğimiz eserlerin çoğu müzelere 1970-1971, ve 1974-1975 yıllarında satılmıştır. Müzelerimize bu tarihten sonra, bu tür eserler getirilmemiştir.

* * *

Ankara Arkeoloji Müzesinde Oymaağaç mezarlığında bulunduğu bildirilen tunç eserlerden oluşan zengin bir koleksiyon vardır. Tunç eserler koleksiyonunu silahlar (hançerler, mızrak uçları, baltalar, yassı baltalar, kılıçlar), çalparalar, hayvan figürinleri, iğneler, ağır kurşun kaplar ve kirmenler oluşturmaktadır. Burada, bu koleksiyondan ilginç bir örneği- sap delikli bir baltayı, ilk kez, tanıtmak istiyorum (Lev. XIV, 4). Baltayı yayınlamama izin veren Ankara Arkeoloji Müzesi müdürü meslektaşım Raci Temizer'e teşekkürlerimi sunarım. Eserin uzunluğu. 13.5 cm., genişliği 3.7 cm.dir. Baltanın en önemli özelliği, kabzası ucunun aşağıya doğru bir çen-

¹⁸ Maşat Höyük, s. 32

¹⁹ Maşat Höyük, s. 34, Lev. 70, 5.

gel şeklinde kıvrılmış olmasındadır. Müzede bunlardan pek çok örnek vardır. Eski Tunç Çağının bu tipe giren baltalarına Önyasya'nın diğer bölgelerinde, Avrupa'da rastlanmamaktadır. Anadolunun bu bölgesinde ve Eski Tunç Çağının son safhasında, yani M. ö. 3. binin son çeyreğinde sap delikli balta tipleri çok çeşitlidir. Ayrıca, bu bölgeye özgü talî tiplerinin sayısı da az değildir.

Eserlerin kronolojisi veya bölgenin bu çağdaki önemi üstünde daha fazla durmayacağım. Çünkü bu konular daha önceki yayınlarımızda gereği kadar tartışılmıştır²⁰.

²⁰ Horoztepe, s. 20 v.d.; Horoztepe eserleri (Belleten 82, s. 208-209.); Maşat Höyük, s. 35-36.